

Нині вчися побіждати,
Завтра певно побідиш.
Та ж недаром пробудився
Український жвавий рід [6: 45].

Отже, філософські, суспільно-політичні, історичні й поетичні праці І. Франка складають оригінальну історіософську спадщину українського мислителя. Її стислий аналіз свідчить, що Каменярь порушив у своїх працях низку важливих історіософських проблем, зокрема історіогенези українства, рушійних сил та механізмів його історичного поступу, сенсу історії, основних періодів минулого, особливостей сьогодення та перспектив майбутнього України, зв'язку між ними. Наведений матеріал дає підстави говорити про Франкову концепцію національно-культурного поступу України в напрямі творення української модерної нації та утвердження моделі її самостійного культурного й політичного буття.

Література:

1. Забужко О. Філософія української національної ідеї та європейський контекст: франківський період. – К., 2006.
2. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка // Київська старовина. – 2000. – № 3.
3. Мазепа В. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К., 2004.
4. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 томах. – К., 2001. – Т. 5. – Кн. 2.
5. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
6. Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів: У 50 томах. – Львів, 2002.

Костянтин Кондратюк (Львів)

Іван Франко – дослідник історії культури України

Обрій зацікавлень І. Франка неохопний, про що свідчить його творча спадщина. Він автор близько 4000 літературних, публіцистичних та наукових творів, один із небагатьох у світі авторів, який вільно писав українською, польською і німецькою мовами, а перекладав з 14 мов.

Значну частину творчої спадщини І. Франка становлять наукові праці. З-під його пера вийшло кілька десятків історичних студій, публікацій джерел, рецензій, присвячених розвитку українського шкільництва, науки і мистецтва.

Досліджуючи культуру Київської Русі, І. Франко найбільше уваги звернув на висвітлення літературного процесу. У його працях подано ґрунтовну характеристику перекладних і оригінальних творів того часу. Учений вважав, що найкращим

самобутнім художнім твором було “Слово о полку Ігоревім”. Загалом давньоруська література досягла у своєму розвитку високого рівня, хоч умови для цього не завжди були сприятливими. “Коли подумаєш, – писав І. Франко, – що в часі того літературного розвою Південна Русь раз у раз занята була майже ненастанною боротьбою із степовими ордами, зразу печенігами, а потім половцями, що державна система наслідком хибної політики князів раз у раз потрясалася внутрішніми династичними війнами, мусимо справді подивляти запас і якість тої духовної страви, яку південноруський народ в тім часі зложив у своїм письменстві” [2: т. 41: 218].

Цікавило вченого також питання виникнення писемності на Русі. Він уважав, що вона з’явилася ще перед прийняттям християнства. Перше свідчення про створення школи у Києві він відносив до часу князювання Володимира Великого. Значними освітніми центрами тоді були монастирі, в яких переписували книги. Перше місце займав Печерський монастир у Києві. У середині XI ст. князь Ярослав заснував першу бібліотеку при Софійському соборі в Києві [2: т. 41: 199].

Подальший культурний розвиток Русі серйозно загальмувала монголо-татарська навала. “В р. 1240 настала катастрофа, великий напад монголів, – писав І. Франко. – Київ і всі важніші південноруські міста були понижені, найбільша часть князів погибла в боях, а здеятована людність мусила шукати захисту в лісах і болотах” [2: т. 41: 224].

Однак під кінець XIV ст., зазначав І. Франко, на території, спустошеній монголами, почали відроджуватися міста – нові центри цивілізації. У містах засновували школи, з’явилося книгодрукування. У 1574 році Іван Федоров видав у Львові “Апостол”. Знайшовши в особі князя Костянтина Острозького щедрого мецената, він переїхав до Острога, де 1580 року видав Острозьку біблію. Це було перше видання церковнослов’янського перекладу всієї Біблії. З’явилися переклади Євангелія на народну українську мову [2: т. 41: 228; т. 37: 388].

Учений високо оцінив роль К. Острозького і міста Острога в поширенні освіти і науки на українських землях в часі середньовіччя. В Острозі К. Острозький відкрив вищу школу – академію. Сюди він запросив грецького вченого К. Лукаріса, який згодом став Константинопольським Патріархом. Поруч із ним в Острозькій академії працювали українські вчені Г. Смотрицький та І. Княгиницький. Останній потім заснував Скит Манявський. В Острозі творили В. Суразький і Х. Бронський, якого І. Франко вважав автором знаменитого “Апокрисису” [2: т. 41: 228; т. 28: 260–278].

Досліджував І. Франко також історію братств в Україні. Першим було Львівське братство, засноване ще в другій половині XV ст. і зреформоване близько 1580 року заходами визначних міщан І. Красовського та Ю. Рогатинця. При братстві діяла школа. Дослідник дав ґрунтовну характеристику одного з найвизначніших діячів Львівського братства Ю. Рогатинця.

У своїх працях учений детально висвітлив картину літературного життя в Україні того періоду. За багатство і образність мови, живість викладу на перше місце серед

тодішніх українських письменників він ставив Івана Вишенського, якому присвятив декілька наукових праць [див.: 2: т. 30: 7–177; т. 32: 112–116].

Визначним письменником І. Франко вважав і М. Смотрицького, автора “Треносу”, низки політичних брошур та граматики слов’янської мови. Також він схвально писав про словник Памви Беринди, який був виданий 1627 року в Києві. Цей словник свідчив про введення в науку народної української мови [2: т. 41: 238–239].

На початку XVII ст. на перший план духовного і літературного розвитку в Україні висунувся Київ. Констатуючи це, І. Франко додавав, що тут виникли братство, школа і друкарня при Києво-Печерській лаврі, розгорнули діяльність визначні українські письменники І. Борецький, С. Плетенецький і З. Копистенський. Першим ректором Київської братської школи став К. Сакович, відомий в українській літературі як автор віршів на похорон гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного. Позитивно оцінив І. Франко діяльність Петра Могили, який заснував Києво-Могилянську колегію [2: т. 41: 239–241].

Великий інтерес викликали в І. Франка народні пісні та думи XVI–XVII ст. Він часто звертався до історичних пісень як до джерела у процесі висвітлення окремих моментів з історії українського народу. Чудові думи про Самійла Кішку, про бурю на Чорному морі, про втечу трьох братів з Азова, про Марусю Богуславку – це безсмертні пам’ятки першого періоду в розвитку козаччини, які створені генієм самого народу і які завжди будуть предметом його гордості [6: 713–714].

Учений збирав народні пісні про опришків. Він опублікував народну пісню і оповідання про опришківського ватажка Мирона Штолу (Штолюка) [3: 32–36], а також пісню про опришка Семена Хотюка, записану від селянина Г. Вандюка в селі Далешеві Городенківського повіту 1892 року [див.: 1: 71].

Франко-культуролог дав об’єктивну характеристику творчості таких визначних українських письменників, як Г. Сковорода, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ’яненко, С. Гребінка, М. Шашкевич, Т. Шевченко, Панас Мирний, Леся Українка, М. Коцюбинський, Ю. Федькович, О. Кобилянська, В. Стефаник та ін. І. Котляревського він слушно вважав ініціатором нової української літератури. Але найвищу оцінку дав Т. Шевченку, “Кобзар” якого оцінював як справжню епоху в розвитку української літератури, другу за своїм значенням книгу після “Енеїди” І. Котляревського. “Ся маленька книжечка відразу немов відкрила світ поезії, вибухла мов джерело чистої холодної води, заясніла невідомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову” [2: т. 41: 276].

У багатьох статтях І. Франко з обуренням писав про антиукраїнську політику царської влади в Наддніпрянщині. У 1862 році, зазначав він, у Наддніпрянщині заборонено недільні школи, багатьох активних українців заарештовано і вислано з України [4: 11–12].

1876 року царська влада заборонила друкувати наукові, популярні та перекладні твори українською мовою, не дала дозволу на українські театральні вистави, концерти і навіть українські тексти під нотами. Закрито було “Південно-Західний відділ

Російського географічного товариства” в Києві. І. Франко констатував, що це були “важкі удари, яких Україна й досі не може переболіти” [2: т. 41: 472]. Емський указ 1876 року, на його думку, відгородив “25 мільйонів людей неперелазним муром від джерел культури, яким є рідна мова” [5: 85].

Учений не залишав поза увагою історію культури українців Закарпаття. У першій половині XIX ст. розгорнулася мадяризація краю. Українську мову переслідували, українські прізвища і географічні назви перейменовували на угорські. У парафіяльні школи посилали угорських учителів. Така політика призвела до занепаду української культури.

У 1896 році І. Франко разом із В. Гнатюком висловили протест проти такої політики угорської влади: “Такими-то способами обезсилено, зuboжено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можливість промовити самому в своїй обороні, заткано уста...” [2: т. 46: кн. 2: 349].

Критично оцінював учений стан шкільництва в підавстрійських українських закладах. У розвідці “Народні школи і їх потреби” І. Франко з боєм зазначав, що майже 3000 громад в галицькій краї не мають початкових шкіл, а одна школа припадає на 1713 людей, та й учительська платня могла б бути кращою [2: т. 46: кн. 2: 108–115].

За даними переписів населення 1880 і 1890 років І. Франко у статті “Скільки нас є?” (1892) проаналізував кількісний і національний склад населення Галичини, його віросповідання, освітній рівень. Дослідник подав сумну статистику неписьменності. У 1890 році 68 % населення не вміло ні читати, ні писати, а серед жінок цей показник склав 71,6% [2: т. 44: кн. 2: 317].

У своїх працях І. Франко висвітлював організацію видань українських журналів і газет, давав характеристику періодичним виданням різних форматів і напрямів. Про перший український громадсько-політичний та літературно-мистецький журнал “Основа” писав, що це видання – досить цікаве і багате за змістом. Він звернув увагу на журнал “Киевская старина”, який опублікував “велику масу матеріалу і праць, що належать до головних підвалин нової української науки” [2: т. 41: 387].

Важливим науковим осередком в Україні вважав Наукове товариство імені Шевченка у Львові [2: т. 46: кн. 2: 172], у діяльності якого сам брав активну участь. Він також схвально оцінював вклад у розвиток української науки “Південно-Західного відділу Російського географічного товариства” та Історичного товариства Нестора-літописця у Києві.

І. Франко досліджував не тільки українську літературу й народну творчість, а й такі галузі мистецтва, як театр, малярство, архітектура, музика, виступав з широкими синтетичними працями теоретичного та критичного змісту. Він був, зокрема, істориком українського театру, вдумливим театральним критиком. У дослідженні “До історії українського вертепу XVIII в.” учений з’ясував обставини і час появи цього театального жанру в європейських країнах, його особливості в Україні [2:

т. 36: 170–375]. Він опублікував змістовну працю “Русько-український театр”, у якій проаналізував діяльність українських театральних труп в Наддніпрянщині і в Галичині [2: т. 29: 293–296]. Драму Панаса Мирного “Лимерівна” І. Франко вважав однією з найкращих в репертуарі галицько-руського театру, відзначав чудову гру артисток Керницької і Осиповичевої: “Особливо перша у свою гру вносить стільки жвавості, ширості і справжнього натхнення, що вже тепер може бути зарахована до найкращих артистичних сил української сцени” [2: т. 28: 253]. У рецензії на драму “Хто винен?” І. Карпенка-Карого І. Франко писав: “Ця п’єса має в собі стільки краси і сили, що, незважаючи на значні викреслення, зроблені цісарсько-королівською поліцією, такою чутливою до нервів публіки, вона може до глибини душі схвилювати кожного слухача, хто тільки має бажання і схильність бачити в людському житті (отже, і в його відтворенні на сцені) щось більше, ніж звичайний калейдоскоп дотепів [...]. Автор драми виходить з того пункту, що життя простого народу, так само (а може, й більше), як і життя привілейованих верств, багате на глибоко драматичні ситуації та колізії, що й під солом’яною сільською стріхою людські серця б’ються з такою силою, людські пристрасті киплять і нуртують з такою самою бурхливістю, почуття обов’язку змагається з поривами серця з таким же завзяттям, як де-небудь інде” [2: т. 27: 341].

Учений ставив перед українським галицьким театром великі завдання. У статті “Наш театр” наголошував: “Коли театр має бути школою життя, то мусить показувати нам те життя, зображувати і аналізувати його прояви, будити в слухачах критику сього життя, будити почуття. А щоб така критика була вірна, мусить бути повною і всесторонньою, опиратися на повнім і широкім зображенні суспільності. Театр, котрий піддає прилюдній критиці тільки деякі дрібненькі явища, осмішує або клеймує тільки деякі невеличкі, покутні хиби а лишає на боці, промовчує або покриває брехнею головні, основні недостатки суспільності, той театр ніколи не стане вповні національним, не буде школою життя або буде злою школою” [2: т. 28: 280].

Критик наголошував, що український театр в Галичині може “досягти певної досконалості, може своїм артистам дати поле до кращого розвитку, може навіть конкурувати зі столичними театрами тільки тоді, коли він обмежить свій репертуар відповідно до своїх сил, до середовища, з якого черпає свої живлючі сили, до глядачів, яких естетичні й етичні потреби він повинен вдовольнити, тобто коли він буде театром виключно народним [...]. Я не думаю, щоб український театр сьогодні мусив обмежуватись самими селянами. Хай він буде народним театром в дещо ширшому значенні, хай дає картину української громадськості, громадськості нашого краю, картину взаємних впливів різних суспільних верств нашого краю і українського народу, і це завдання буде аж надто велике, а поле аж надто широке” [2: т. 29: 100].

Дослідник високо цінував український театр у Наддніпрянщині. “Протягом десяти років завдяки енергії і талантові кількох людей – Кропивницького, Карпенка-

Карого, а найбільше Старицького – створено вже цілком серйозний оригінальний український репертуар, що оживляє також і нашу галицько-українську сцену, з якої він усунув невдалі комедії і псевдоісторичні драми, які тут ще недавно показували [...]. І лише український театр, який постав і виріс під обухом проскрипції і цензури в Росії, виявив рішучий і добродійний в усіх аспектах вплив на розвиток українського театру в Галичині.

Бо не тільки репертуар українського театру в Галичині запозичений майже цілком (з незначними винятками) з України, не тільки костюми, потрібні для вистави українських п'єс, мусять виглядати на зразок костюмів на Україні, не тільки українська музика разом з українською драматичною творчістю зайшла в Галичину і тут придбала собі прихильників, але також і щодо гри галицькі артисти брали собі за зразок митців з України” [2: т. 29: 102].

Учений дав також загальну характеристику розвитку української музики в XVI–XVII ст., зокрема вказав на поширення хорового співу. Розвиток музики був тісно пов'язаний з театром [7: 240]. Дуже високо автор цінував творчість композитора Миколи Лисенка, відзначав його популярність в Галичині [2: т. 26: 122]. Музика М. Лисенка постала на основі української пісенної творчості та європейської музики [2: т. 35: 85–90].

У відгуку на постановку опери “Різдвяна ніч” І. Франко зазначав: “Лібрето цієї опери, написане Старицьким на основі оповідання Гоголя, має досить високу літературну вартість. Музика, яку до цього лібрето написав Лисенко, принаймні у своїй вокальній частині, наскрізь народна, українська. Прості мотиви колядок, танкових і гумористичних пісень, ба навіть на диво мелодійні козацькі пісні, як перлини, вплетені в драматичний речитатив” [2: т. 28: 110–111]. Роль М. Лисенка в українській музиці І. Франко порівнював з роллю І. Котляревського в українській літературі.

У своїх працях І. Франко також дав оцінку творчості С. Гулака-Артемовського, П. Ніщинського, М. Вербицького, А. Вахнянина, С. Воробкевича, Ф. Колесси та інших українських композиторів.

Ученого цікавив стан українського образотворчого мистецтва в Галичині. У 1899 році він ґрунтовно проаналізував творчість художника Івана Труша, який виставив на огляд публіки 38 своїх картин, переважно пейзажів.

Висловивши поради і окремі зауваження молодому митцю, І. Франко зазначав, що малюнки І. Труша “свідчать про сильну і своєрідну індивідуальність автора і приносять честь руському народові. І не забуваймо, що се тільки початок, перші кроки широкої – дай Боже, щоб якнайширшої і плідної діяльності [...]. І. Труш чоловік серйозний, що ненастанно працює над собою, пристрасно шукає краси і правди і силкується розширити обсяг своєї штуки. От тим-то я надіюся, що він не візьме мені за зле тих кількох уваг, навіть хоч би вони видалися йому невірними” [2: т. 32: 31]. Передбачення І. Франка здійснилося. І. Труш згодом став визначним українським художником.

І. Франко був редактором надзвичайно цінного археографічного видання “Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку” (Львів, 1902). Це об’ємний том публікацій документів про культурний рух на західноукраїнських землях у XVIII – першій половині XIX ст. Учений не тільки редагував книгу, а й сам вмістив у ній значну кількість документів або їх уривків.

У працях І. Франка знаходимо багато глибоких спостережень, влучних висловлювань, важливих висновків про культурні процеси в Україні від епохи середньовіччя до початку XX ст. Заслуга вченого полягає у тому, що він не тільки здійснив загальний огляд розвитку української культури, а й розглянув її окремі галузі – літературу, науку, мистецтво.

Література:

1. Кравець М. Іван Франко – історик України. – Львів, 1971.
2. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
3. Франко І. Опришок Мирон Штола // Етнографічний збірник. – 1898. – Т. 5.
4. Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського. – Львів, 1901.
5. Франко І. Сухий день // Літературно-науковий вісник. – 1895. – Т. 29. – Кн. 2.
6. Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVII wieku // Kwartalnik Historyczny. – 1892. – Т. 4.
7. Franko I. Muzyka polska i ruska // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 2.

Володимир Осадчий (Люблін, Польща)

На сторожі свободної думки: Іван Франко про галицькі світоглядно-ідеологічні суперечки на зламі віків

Друга половина XIX ст. принесла широку світоглядну дискусію, в якій супроти старих консервативних, закорінених в релігії і церковному навчанні цінностей виступили так звані ліберальні нурти. Людина з її необмеженою свободою опинилася в центрі ідеології, що проголошувала рівні можливості, вільну конкуренцію і емансипацію безправних класів. Усе, що сковувало і обмежувало цю свободу, було об’єктом атак носіїв ліберальної думки. Вістря їхньої зброї скеровувалися передусім проти Церкви – не тільки як бастиону ідеологічно ворожого табору, а й також як суспільної інституції, що стояла на сторожі архаїчного устрою, символом котрого був “священний союз вівтаря і трону”. Навколо Римської курії гуртувалися оборонці традиційних цінностей ієрархічного ладу, закорінених у християнській релігії. Оскільки погляди консерваторів-католиків були срямовані “за гори” до Риму, їх традиційно називали ультрамонтанами [15: 443]. Безкомпромісна ідеологічна боротьба опанувала весь інтелектуальний простір.